

GYŰJTŐ: L. KAPITÁNY ORSOLYA
 GYŰJTÉS IDEJE: 2003. február 03.

--	--	--	--

TART.: 50 éves AFÁZEKAS HÁZIIPARI SZÖVEGLEZET
 (KIÁLLÍTÁS A RIPPAL-RÓMAI MŰZEUUMI NEPRAJZI KÖZMŰTÁRTERMEBEN)

4 lap

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

FOLDRAJZI MUTATÓ: KAROVSÁR

SZÁM MUTATÓ: XV / A

XV / B

XXIX.

50 éves a kaposvári Fazekas Háziipari Szövetkezet (Kiállítás a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi kamaratermében)

1952 június 1-én a megye különböző településein és a Kaposváron élő fazekasok a kályhás mesterekkel közösen kiváltak az 1951-ben alapított Lakberendező KTSZ-ből, és önálló szövetkezetet hoztak létre Kaposvári Agyagiparosok Háziipari és Népművészeti Termelő Szövetkezet néven.

Az alapító tagok 1951 előtt még saját műhelyükben dolgoztak. A fazekasok virágcserepeket, mázatlan és egyszerű díszítésű ólommalazas parasztedényeket készítettek, a kályhások festett és nyomott mintás kályhákat állítottak elő, melyek felépítése mellett vállalták a régebbi gyártású kályhák átrakását is.

A szekszárdi származású 1952. februárjában Kaposvárra települt Tamás László a sárközi kerámiakészítés technológiai ismeretét hozta magával, amit hamar átadott a szövetkezetben dolgozó mestereknek. E népművészeti stílus iránt fokozott igény mutatkozott a belföldi piacon az 1960-1980 közötti időszakban.

A „sárközi” néven ismertté vált edények vásárlói a 19-20. században, a Sárközben élő magyarok voltak, készítőik pedig a *szekszárdi, bajai, mórágyi, siklói és mohácsi* fazekasok. A néprajzi kutatások az elmúlt évtizedekben feltárták e központok közötti kapcsolatokat, melyek a tárgyak megformálásában, az alapszínek alkalmazásában és a díszítés technikájában volt kimutatható. Az előállított használati és díszítéstartályok díszítményét, szín- és motívumvilágát egyéni, vagy csak az adott településre jellemző jegyek jellemezték.

Mindegyik mester fehér, vörös vagy fekete alapszínűre *engobozta* (földfesték) az általa gyártott edényt, majd utána gazdagon virágozta *íróka* segítségével, de szívesen folyatták egymásra is a különböző színeket (kék, sárga, zöld, vörös, fekete), így nyerve el a kívánt díszítményt.

A *szekszárdi* mesterek díszítményére jellemző volt, hogy a tálak és tányérok öblébe három száron sötétebb és világosabb pöttyökből virágmintát rajzoltak, a peremet pedig földfesték cseppekből összehúzott ívmintával díszítették.

Mórágyn a tálak és tányérok közepébe lendületesen hajló, hosszúszerű virágminta, gyakran margitvirág került. A peremet apró ívekből álló fűzérrel díszítették. Az itt dolgozó mestereknek jellemző motívuma volt még a szájában virágot tartó madár is.

Baján a mórágyyal ellentétben a szárnélküli összehúzott virágminta volt a jellemző, folytatott peremdíszítéssel, vagy pedig a tál, tányér középmitájának többszöri ismétlése a peremen.

Szekszárdon a tálak középmitája gyakran három egyforma virágból állt, a perem mintája pedig összehúzott cseppekből alkotott fűzért.

Mohácson a korsósok csak fekete mázatlan edényt készítettek, a fazekasok állították elő a vörös alapú edényeket, melyek díszítése a szekszárdiakéhoz volt hasonló.

Tamás László jól ismerte a sárközi kerámiát gyártó központok motívumvilágát, így mindegyik díszítési stílust átadta a szövetkezet dolgozóinak. Szekszárdon tanuló éve alatt Steig István műhelyében megismerte az engób alapú vésett díszű kerámia és a fehéredényesek által gyártott használati és díszkerámiák készítésének módját is, melyek gyártásával a kaposvári szövetkezetben is megpróbálkozott.

1954-ben kezdte meg Tamás László azokat a kísérleteket, melyek a fehéredényeseknek is nevezett „habánok” kerámiakészítésének hagyományait elevenítette fel, s mely a 20. század végére Kaposvárt a poszthabán kerámia központjává tette.

Mivel Magyarországon az 1950-es években nem lehetett hozzájutni a szükséges fedőmázakhoz (ónmáz), az egykori habán mesterek receptjei pedig ismeretlenek voltak, ezért a kezdeti darabok engóbos alappal és ólómmázzal készültek. 1956-ban kerültek forgalomba a cseh majd később a német és olasz festékgyárak mázai, melyek használata lehetővé tette a habán hagyományok alapján gyártott termékek előállítását.

De kik is voltak azok a habánok?

A reformáció radikális szárnyát követő vallási felekezet tagjait nevezték így, akik Thomas Münzer, Jakob Huter tanításait követték. A kereszténységet a hit tudatos megvallásának tekintették, ezért csak a felnőtt keresztiséget fogadták el. Teológiájukat az Új Szövetségre alapozták, antifeudális, radikális társadalmi reformokat követeltek. Közös háztartásokban, kollektívákban éltek, melyeket „Haushaben”-eknek neveztek. Vallásuk miatt Európa minden országában üldözték őket. Ausztriában és Magyarországon is szigorú császári rendeletek akadályozták letelepedésüket. 1547-ben sikerült először Nyitra, Pozsony és Trencsén megyében, majd 1548-ban Holicsra és Sassinba letelepedniük. Nemcsak Észak-Magyarországon, hanem Nyugat-Magyarországon (Sopron, Vas, Zala megyékben) is korán feltűntek, de a vasi főurak nem fogadták őket szívesen. Néhány magyar főúr, pl. Nádasdyak, Batthyányak azonban foglalkoztattak újkeresztény kézműveseket, akik között voltak: ácsok, pintérek, késesek, malomépítők csakúgy, mint fazekasok.

Erdélybe az első habán csoport 1621-ben érkezett, akiket Bethlen Gábor fejedelem telepített le. Jelentős számú 200-250 fős habán csoportot fogadott be Rákóczi György is sárospataki birtokára. E csoport tagjai között is voltak fazekasok.

A 18. századi szabad vallásgyakorlás megtagadása választás elé állította az anabaptistákat, vagy asszimilálódnak, vagy elmenekülnek az országból. Az új keresztények előbb Krímbe, majd onnan Amerikába költöztek. Mivel az 1914-18-as világháború kitörésekor megtagadták a katonai szolgálatot és az adófizetést, ezért el kellett hagyniuk Amerikát is. Kanada fogadta be véglegesen e sajátos, vallási alapon megkülönböztetett csoport utódait, akiket Európa szerte több évszázadon keresztül üldöztek.

A kaposvári fazekasok által felelevenítésre kerülő habán hagyományokhoz nemcsak technológiai ismeretekre, hanem a 17. században fénykorát élő habán fazekasság napjainkig fennmaradt darabjainak tanulmányozására is szükség volt.

A múzeumokban őrzött eredeti darabokkal Domanovszky György művészettörténész (Néprajzi Múzeum) és Katona Imre az Iparművészeti Múzeum habán kerámiagyűjteményének vezetője ismertette meg Tamás Lászlót, hogy tervező munkájában a forma-, motívum- és színvilágot egyre közelebb hozhassa a habánok egykori darabjaihoz, ugyanakkor az újonnan előállított tárgyak a ma emberének igényeit is kielégítsék.

A habán hagyományok felélesztésének kísérlete mellett az 1950-es években a szövetkezet dolgozói a parasztedények, a virágcserepek és a sárközi kerámiák gyártásából tartották fenn magukat, a nyereség 2/3 részét a kályhások munkája biztosította.

1962-ben Tamás László ónmázás kerámia kísérlete fontos állomáshoz érkezett. A szövetkezetnek sikerült egy villanykemencét beszerezni, amivel az ónmázás habán termékek égetése tökéletesebbé vált. Az Iparművészeti Múzeum habán gyűjteményének tanulmányozásának köszönhető, hogy az 1960-as évek közepétől kezdett már letisztulni a Tamás László által tervezett kerámiák formája, díszítése és egyre jobb minőségű mintadarabok kerültek a NIT (Népi Iparművészeti Tanács) zsűrije elé.

A szövetkezet iratanyagából kitűnik, hogy az 1960-as évek végére a termelt népművészeti termékek sorában a habán ihletésűek túlsúlyba kerültek, háttérbe szorítva a sárközi hagyományok alapján készülteteket.

A kályhacsempegyártás, a közületeknek, magánszemélyeknek végzett kályhaépítési munka továbbra is megtartotta vezető szerepét a kívánt nyereség elérésében. A kályhások az egysze-

rúbb formájú kályhacsempék mellett gyártottak legyező és tulipános mintával díszítettet, de a tányér formájú csempék is keresettek voltak.

1972-ben új üzembe költözött a szövetkezet, a Honvéd utca 13 alatt állót a város szanálta. A Mező u. 42-ben megépített manufaktúra már korszerűbb feltételeket biztosított, ellentétben a Honvéd utcaival, mely 1952-ben Vörös József fazekas műhelyére települt.

Az 1970-es évek közepétől a habán ihletésű zsűrizzett, majd gyártás alá került edényekre az erős kiszínesedés és a túldíszítettség volt jellemző.

A termékek forma-, motívum- és színvilága (sárga, zöld, kék, mangánviola) a hagyományos habán stílust követték.

Az 1980-as évekre sikerült a somogyi fazekasságnak egy több évszázados hagyománnyal rendelkező kerámiakészítési módot és stílust úgy felújítania, hogy az a szövetkezetet nemcsak a hazai, de a nemzetközi piacon is elismertté tette.

A belföldi és külföldi piac elsősorban a fehér alapú, színes díszítésű ónmázás kerámiát kereszte, de kisebb mennyiségben igény mutatkozott a kék és a sárga alapú habán termékek gyártására is. Az egykori habán mesterek a kék alapú edényeket kék engóbbal állították elő. Az engóbot a nyers árúra vitték fel, majd száradás után kiegyégették. A díszítményt, írókába (esetleg ecsettel) töltött fehér ónmázzal írták a felületre, amit gyakran sárgával és zölddel is színezték. A készre díszített tárgyat ólomnázzal mártották, majd száradás után újra kiegyégették. A sárga alapú edények előállításához, fehér ónmázatot használtak, amihez kis mennyiségű antimonoxidot keverték, de ismerték és használták a sárga engóbot is. Először a kaposvári műhelyben is ezzel a technológiával készítették az ilyen típusú kerámiákat, majd az ólomnázzal használatának megszűnésével az engób is kiszorult a festékek sorából.

A színes díszítésű edények mellett a szövetkezet termékskáláján megjelentek a fehér alapú, kék díszítésű tálak, korsók, vázák is, melyek a habán mesterek delfti korszakát idézték.

Ebben az időszakban a szövetkezet kis mennyiségben gyártott még engób alapú ólomnázzal készült parasztedényeket, virágcserep borítókat, kályhacsempéket és igény mutatkozott a külföldi piacon az egyedi megrendelésű, habán technológiával készült kályhákra is.

Az üzem az 1980-as években élte fénykorát, amikor gyakran 150 fölötti létszámot is foglalkoztatott a fazekas és díszmű árura, virágcserep és kályhacsempégyártásra specializálódott szövetkezet.

Ebben az időszakban nemcsak a hazai, de a külföldi piacon is jelen volt a kaposvári üzem. Előbb a környező német nyelvterület, majd a rendszerváltás időszakától már Japán, Norvégia is fokozott érdeklődést mutatott termékei iránt.

Az 1990-es évek elején az engób alapú, ólomnázzal készült fazekas árú és kályhacsempégyártást bebiztosították. Az ónmázás kerámiák iránt érdeklődő nyugati piacnak komoly elvárásai voltak a termékek minőségét illetően. Új kemencéket kellett vásárolni, az üzemet meg kellett tisztítani az ólomnázzal minden cseppjétől, hogy a nyugati piacra továbbra is kijuthassanak az ónmázás termékek. Most már a kereskedelmen keresztül a piac igényeihez kellett igazítani a termelést. A díszműáru háttérbe szorult, átadva a helyét azoknak a használati edényeknek, melyeket kínálásra, étkezésre, tárolásra használnak az emberek. Teás-, moka- és kávékészlet, tányérgarnitúrák hagyták el a műhelyeket, a piaci igényekhez igazított díszítéssel. E használati edények felületére többnyire gyümölcsfák leveleit és termését festették. Az ember természeti környezetéből vett mintaelemeknek kerámián történő megjelenítésére fokozott igény mutatkozott a nyugati országok megrendelői között, akár a lakáskultúrában, akár a kertészetben használt kerámiatárgyakon.

Az ezredforduló a kaposvári szövetségnek nehéz gazdasági helyzetet hozott. A belső piac hiánya, a külföldiek nem kellő felderítettsége, a megfelelő kapcsolatok hiánya átmeneti nehézségeket okozott a már csak 40-50 főt foglalkoztató manufaktúrának. 2002-ben bekövetkezett vezető és szemléletváltás, a belföldi és külföldi piac lehetőségeinek feltérképezése, a kapcsolatok felvétele, a termékek iránti kereslet növekedését és az igények magas szintű kielégítését eredményezhetik az elkövetkezendő esztendőkből.

A kiállítást rendezte: Kapitány Orsolya

Technikai munkatársak voltak:

Matuczka Ferenc

Simon Andrea

Horváth Péter

A kiállítás támogatói:

Fazekas Háziipari Szövetség

Pethő és Társa Bt.

Somogyi Kereskedelmi és Iparkamara

Endrődi Címfestő és Reklámgrafikai Bt.

Leadva a Palettába: 2003. február 3.

a múzeum Palettába